

Herşeyden önce, yeni bir Türk Dış Politikası kitabı yazmak fikri nereden çıktı? Bu konuda bir boşluğun olduğuna inanıyor musunuz?

Bu kitap, Türkiye üniversitelerinde 1960'ların sonundan bugüne kadar Türk Dış Politikası derslerinde kullanılan tek yapıt olan "Olaylarla Türk Dış Politikası"nı öğrenciyken okuyarak yetişmiş hocalar tarafından yazılmıştır. Kitabın bir noktadan sonra yetersiz kaldığını düşündüğümüz için elinizdeki kitabı yazdık.

Neden yetersiz sorusuna gelince, kitap fiilen 1973'te kalıyordu. Sonraki dönem çok kısa, adeta başlıklarla sınırlı bir şekilde yazılmıştı. Konuya göre yazar değil, yazara göre konu seçilmişti. Ayrıca, editörü olmadığı için bir bütünlük sunmuyordu; kullanılan diller ve üsluplar farklıydı, dili çok eskimişti. En önemlisi, Soğuk Savaş döneminde farklı davranmanın getirdiği zorlukla, yer yer bir "resmi tarih" niteliği taşıyordu; örneğin, Türkiye'nin İran, Irak ve Afganistan'la imzaladığı Sadabat Paktının İtalya'ya karşı yapıldığını yazıyordu. Tek kelime "Kürt" geçmiyordu.

Bununla birlikte, bu kitap bir "ilk"ti ve bizim kitabımızı yazan insanları ortaya çıkardı. Bizim kitap, bir bakıma, bu kitabın omzuna basarak yazılmıştır.

Kitap, aynı zamanda okuyucuya farklı bir yaklaşım ve biçim sunuyor. Buradaki yeniliği bize anlatır mısınız?

Biz herşeyden önce, kitabın "okur dostu" olmasını istedik. Kitabın düzenlenişi okuru çok rahatlatmalıydı. Okur, kitapla bütünleşmeliydi. Bunun için birçok şey yapıldı: Birincisi, düzenlenişini bu ilkeye göre yaptık. Herkesin yazdıkları önceden dikkatle hazırlanmış belli bir plana göre editör tarafından defalarca (3 ilâ 7 kez) incelemeyen geçirildi, her bakımdan standartlaşma sağlandı, özellikle de dilinin rahat olmasına özen gösterildi. Sonra, okura yabancı gelebilecek bütün kavramlar ve terimler, aşağıda da açıklanacağı gibi, küçük çerçeve yazılar ("kutu") içinde açıklığa kavuşturuldu.

Sonra, konuya göre yazar seçildi; yani her konu kendi uzmanına yazdırıldı. Bir insan bir konuyu iyi bilirse, iyi özetler ve iyi anlatır. İçimizde bir tek AB uzmanı yoktu, onu da Hukuk Fakültesinden sağladık (Prof. Tuğrul Arat); gersi Mülkiye'nin genç elemanlarıdır.

Bir diğer husus, kitap hem dikey (kronolojik) hem de yatay (tematik) olarak okunabilir yazıldı. Yani hem belli bir dönem (ör. 1919-23) içinde bütün devletlere ilişkin Türk politikasının ne olduğu toplu olarak görülebilir; hem de, bütün dönemlerde kabaca aynı alt başlıklar yer aldığı için, tek bir devlete yönelik politika (ör. Türk-Yunan İlişkileri veya Sovyetlerle İlişkileri) 1919'dan bugüne kadar kesintisiz izlenebilir. Böylece, tek başına kronolojik yaklaşımın sakıncası (belli bir ülkeyle ilişkilerin sürecini kesintisiz yakalayamamak) veya tek başına tematik yaklaşımın sakıncası (belli bir dönemdeki ilişkilerin bütününe yakalayamamak) ortadan kaldırılmıştır.

Bütün bu dönemler, Giriş'te ortaya konan belli bir kuramsal yaklaşımın parçalarıdır, kopuk ikili ilişkiler değildir, bir dış politikanın bir bütün olduğunu gösterir biçimde harmanlanmıştır.

Türkiye'nin ikili ilişkilerinin her bölüm altındaki sıralanışını, okuyucunun anlamasını ve izlemesini kolaylaştıracak biçimde düzenledik. Tarihte kalmış gibi gözüken ama zaman zaman gündeme gelen Montreux, Musul, Hatay gibi konuları daha uzun ve ayrıntılı verdik. Gerekli belge ve antlaşma metinlerini, aksi belirtilmedikçe, bu konudaki en komple kaynak olan İsmail Soysal'ın yapısından aktardık. Mondros, Sevres ve Lausanne'a ilişkin metinler içinse, yine aksi belirtilmedikçe, Seha L. Meray ve Osman Olcay'ın değerli çalışmalarından yararlandık. Ayrıca, her bir dönemin başında o dönemin hem çok yönlü hem de bütüncül olarak algılanmasını sağlayacak önlemler aldık. Bir kere, dış politikadan sorumlu başlıca kişilerin (devlet başkanı, hükümet başkanı, dışişleri bakanı, dışişleri müsteşarı) listesi ve görev dönemleri tablo halinde verdik. Sonra, "Dönemin Bilançosu" adı altında o döneme ilişkin "Uluslararası Ortam ve Dinamikler" ile "Türkiye'nin İç Ortamı ve Dinamikleri" anlattık. Arkasından, bu ikisinin sonucu olarak ortaya çıkan dış politikanın bilançosunu yaptık ve ancak ondan sonra da ikili ilişkilere geçtik. Böylece, fotoğraf karesi değil, film şeridi sunmak mümkün oldu. Nihayet, dış politikanın ekonomi politikten kopmasının olanaksızlığını dikkate alarak, her dönemin başına Türkiye'nin hem dış ekonomik ilişkilerini hem de makro ekonomik göstergelerini sunan ayrıntılı tablolar koyduk. Bunları Hikmet Uluğbay yaptı.

Kolay okunur olmanın yanı sıra, amaçladığımız ikinci önemli husus bu kitabın nesnelliği oldu. Bu kitabın yaklaşımı olabileceği kadar nesneldir. Olguları ve bilgileri aktarmada ve işlemede tarafsız davranmaya büyük özen göstermiştir. Türkiye'nin lehine gözüken öğeleri abartmamış ve aleyhine gözüken öğeleri saklamamıştır. "Lisan-ı münasiple" olmak şartıyla, olguları yaşadığı gibi yansıtmaya özen göstermiştir. Hem biçimde, hem de özde.

Biçim derken, örneğin Ege Denizindeki bir ada adının hem Türkçe'si, hem de parantez içinde Yunanca'sı verilmiştir. Bir antlaşma maddesi yorumlanırken, genellikle yapıldığı gibi maddeyi mealen anlatmak yerine (çünkü bu da bir yorum demektir) önce maddenin özgün metni italik puntuyla aktarılmıştır. Okuyucunun özgün metni görmeden yoruma inanması istenmemiştir. Bu hususa o kadar özen gösterilmiştir ki, "üslub-ı beyan, aynıyle insan" deyişi akılda tutularak, kitabın hiçbir yerinde "biz", "ülkemiz", "yurdumuz", "dış politikamız" gibi iyelik takısı içeren terimler bile kullanılmamış, hep üçüncü bir ülkeden söz eder gibi "Türkiye", "Türk dış politikası", "Türkiye'nin çıkarları" vb. yeğlenmiştir.

Kitabın biçimi ile özü arasında yoğun ilişki kuran bir özelliği de, disiplinlerarası yaklaşımıdır. Kitapta geçen bütün önemli kavramlar ve terimler "kutu"lar içinde kısa ve özlü olarak açıklanmış, böylece Türk dış politikasına aşina olmayanların bile başka kaynaklara bakmadan konuyu izlemelerine olanak

sağlanmışır. Bunun kaynağı şudur: 1995 ve 96 yıllarında, bir üniversitenin nispeten yeni kurulmuş uluslararası ilişkiler bölümünde konuk hoca olarak verdiğim Siyasal Tarih derslerinde; çocukların genel tarih, Türk dış politikası, uluslararası hukuk, siyaset bilimi, iktisat, uluslararası güncel sorunlar, felsefe, yöntem vs. gibi konularda arzu edilen temele sahip olmadıklarını gördüm. Köklü bir okul olan Mülkiye'nin öğrencilerinde bu sorun azdı, çünkü bu konuları ayrı ayrı derslerde okuyorlardı. Bunlar bilinmeden ders anlatmak mümkün değildi. Bu yüzden, dersi verirken bu konuları da gerektiği biçimde parantezler içinde anlattım ve bu disiplinlerarası yaklaşımdan hem çocuklar memnun kaldı, hem ben çok iyi sonuç aldım. Oradaki "parantez"lerin yerini bu kitapta "kutu"lar almış bulunuyor.

Bunların yanı sıra, hem bu kalın kitabın okunmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmak, hem de etkinleştirmek için yoğun görsel malzeme kullandık. Örneğin, gereken haritaları koyarak, okuyucunun atlas ihtiyacını da karşıladık. Dönemin konularına ilişkin karikatürler, resimler, posterler, gazete sayfaları koyarak, okurun olayı zihninde canlandırmasını kolaylaştırdık.

Yazım kuralları konusundaki titizliğinizi biliyoruz. Bu Türk Dış Politikası kitabına nasıl yansıdı?

Türkiye'de yazım (imla) kuralları yerleşmiş değil. Biz şuna dikkat ettik: Hangi yazış biçimini kullanırsak kullanalım, hep aynısı olsun. Arada kaçanlar var ama, genellikle bunu standartlaştırdık. Kural olmadığı durumlarda akılcı davranmaya çalıştık. Milyardan aşağı sayılan hem akılda kalması, hem de fazla yer tutmaması için rakamla yazdık. Yabancı kent adları konusunda ise, tutarlı olduğuna inandığımız şöyle bir standart yöntem izledik: Türkçe'deki okunuşu, Latin alfabesi kullanan o ülkenin dilindeki okunuşla aynı ise, özgün yazıma uyduk: Bruxelles, Strasbourg, Washington, Neuchatel (Brüksel, Strazburg, Vaşington, Nöşatel yerine). Eğer Türkçe'ye o ülkenin yazdığı ve telaffuz ettiği biçimden farklı yerleşmişse, yerleştiği biçimde kullandık: Münih, Lahey (München, Den Haag yerine). Türkçe'de tamamen farklı bir biçimde söyleniyorsa, o söyleyişe uyduk: Londra, Lizbon (London, Lisboa yerine). Tabii, Latin alfabesi kullanmayanların kent adlarını (veya bütün özel adlarını) Türkçe'de okunduğu gibi yazdık: Çernişevski.

Türkiye'ye ilişkin kişi adlarında ise, soyadı yasaının çıktığı 1934'ten sonrası için soyadı kullandık (Atatürk), öncesi için o andaki adı kullandık (Mustafa Kemal) ve yine de bu adın ilk geçtiği yere ilerideki soyadını köşeli parantez içinde koyduk ('Yusuf Kemal [Tengirşenk]). Karışıklık yaratabilecek durumlarda ise ayırıcı bir adı köşeli parantez içinde yazdık: Bekir Sami [Kunduh]. Özel adlara ek yapma konusu büyük sorun oldu. Türkçe yazım kurallannın bir türlü yerleşmemiş olmasından kaynaklanan bu sorunu tutarlı biçimde aşabilmek için tek çareyi, söz konusu özel adın yalın olması durumunda kesme işareti kullanmak (ör. Türkiye'de), herhangi bir ek alması durumunda ise kullanmamak olarak bulduk (ör. Cumhuriyet Türkiye'sinin veya Türkiyesi'nin açmazına

düşmemek için: Cumhuriyet Türkiye'sinin).

Daha önce Olaylarla Türk Dış Politikası kitabından dönemin bazı özelliklerinden kaynaklanan nedenlerle olayları olduğu gibi yansıtmadığından bahsettiniz. Sizce, bu kitapta, nesnel bir yaklaşım korunabilmiş midir? Bu amaçla nelere dikkat ettiniz?

Yukarıda da söylemeye çalıştım: Bu kitap olabileceği kadar nesnel yazılmıştır. Her insanın boynunda iki cepli bir heybenin asılı olduğu rivayet edilir. Öndeki cepte başkalarının kusurlarının, arkadaki cepte de kendi kusurlarının bulunduğu söylenir. İnsanların bu genel niteliğinin, bilim adamı da olsa, bilimsel incelemelere yansımaması zordur. Bu, bir fizik araştırmacısı için değil ama, bir dış politika araştırmacısı için özellikle böyledir. Nihayet, “kendi” ülkesinin “başka”larına karşı yürütülen dış politikasını incelemektedir; olaylara nesnel bakması kolay olmaz. Bunu bilen insanlar olarak, şunlara çok dikkat ettik:

1) Bakış açısı. Bilimde “neye” bakıldığından çok, “nereden” yani kimin açısından bakıldığı önemlidir. Örneğin, aynı 1821 olayı Osmanlı'dan bakılınca “Yunan İsyanı”dır, Ege'nin öte kıyısından bakılınca “Yunan Bağımsızlık Savaşı”. Aynı 1919-22 olayı, duruma göre, Kurtuluş Savaşı olarak da anılabilir, “Anadolu Felaketi” (Mikrasiyatiki Katastrofi) diye de. Onun için, özellikle dış politika incelemelerinde hata yapmamak için “şeytanın avukatı” gibi davranıp olayı bir de karşı tarafın bakış açısından görmeye çalıştık.

2) Belli bir olayı incelerken, ona mümkün olan her biçimde ve her yönden bakmaya çalıştık.

Bir kere, olayı yalnızca yakından incelemedik; ona bir de kuşbakışı baktık ki, ağaca bakarken orman gözden kaçmasın. Örneğin, 1924'te Halifeliğin kaldırılışı Türkiye'nin Müslüman ülkelerle ilişkilerini bozmuştur. Ama burada önemli olan şunu görebilmektir ki; Türkiye'nin güçlenebilmesi için temel olay, kendi içindeki ikiliği tasfiye etmesidir. Kimi ülkeleri gücendirmiş olmak, bu genel doğrunun yanında çok ikinci kalacaktır; üstelik, dış ilişkilerde ideoloji değil, daima çıkar ilişkileri geçerlidir ve bu çıkarlar durmadan değişirler.

İkincisi, bir ülkenin tek bir ülkeyle ilişkisini incelerken, diğer ülkelerle ilişkilerini de aynı anda görebilmek gerekir. Bu yapılmadan, ikili ilişki anlaşılmaz. Örneğin, zafer kazanılır kazanılmaz ilk yaptığı iş yabancıların ayrıcalıklarını sona erdirmek olan Mustafa Kemal, Fransa'yla yapılan 20 Ekim 1921 Anlaşmasında (Ankara Anlaşması) bu ülkeye 99 yıllığına maden işletme imtiyazları vermeye hazır olduğunu ilan etmiştir. 1921'deki bu "çelişki", ancak, dönemin uluslararası koşulları ve TBMM Hükümetinin içinde bulunduğu koşullar göz önüne alınırca anlaşılabilir. Nitekim Yunanistan'la savaş devam etmektedir, daha 6 Ekimde Batı Cephesi karargahı Sivrihisar'a kadar çekilmiştir. Diğer yandan, Fransa İngiltere'ye karşı büyük rahatsızlık içindedir; kendini aldanmış hissetmektedir, bundan yararlanmak mümkün olursa karşı cephe en önemli yerinden yarılmış olacaktır. Nitekim Fransa, Ankara Anlaşması yapılırca, Yunanistan'ı ve müttefiki İngiltere'yi Anadolu'da yalnız bırakarak çekilecektir.

Üçüncüsü, retrospektif bakışın yanıltıcılığına düşmemeye çalıştık. Retro, geri demektir; retrospektif de, geriye dönük bakış. Bugünün bilinci ve bilgisiyle geriye dönüp bakılır ama, o günün koşullarını akıldan çıkarmamak şartıyla. Yoksa, geçmişi anlamak mümkün olmaz. Örneğin, bugünden bakıp da Mustafa Kemal döneminde demokrasi yoktu veya Abdülhamit bir diktatördü demek anlamsızdır. Bunları söylemek, Shakespeare döneminde dijital saat aramaya benzer. Unutmamak gerekir ki Osmanlı İmparatorluğu Abdülhamit'e (veya Vahideddin'e) babasından resmen mirasla kalan bir "mülk"dür. Mustafa Kemal döneminde bugün bildiğimiz demokrasinin olması düşünülemez; çünkü henüz bir devrim olmuştur, yeni bir devlet kurulmaktadır, çok radikal ulusal reformlar başlayacaktır ve ayrıca o dönemdeki uluslararası ortamın bizzat kendisi demokrasiye alabildiğine uzaktır.

3) Nihayet, ideoloji körlüğüne düşmemeye özen gösterdik. İdeoloji körlüğü, herşeyden önce, yeni veriler bize ulaştıkça kafamızdaki kategorileri çeşitlendirmekle önlenir. İnsan, olayları kafasındaki kategoriler sayesinde anlar. Dışarıdan bir ham bilgi gelince, onu anlayabilmek için bu kategori kumlarından birine yerleştiririz. Ama bu kutular yetersizse, yeni bilgiyi bunlardan en yakınına tıktırmak doğru değildir; anlamayı engeller, yanlış yorum yaptırır. Yapılacak şey, kafamızdaki kategorileri çeşitlendirme yoluna gitmektir. Örneğin, kafamızda "devlet, egemen sınıfın aracıdır" diye bir kategori bulunuyorsa, devletin o dönemdeki en güçlü sınıfın aleyhine yürüttüğü bir işlemi anlamamız zordur. Ama kafamızda "devletin görelî özerkliği" diye yeni bir kategorinin oluşması halinde mesele açıklığa kavuşacak, devlet mekanizmasını yöneten seçkinlerin özel koşullarda ülkenin güçlü sınıfının aleyhine kimi işlemler yapmasının mümkün olduğu ortaya çıkacaktır. Biz bu sorunu disiplinlerarası yaklaşımla giderdik. Sosyoloji başta olmak üzere yan disiplinlerden aldığımız kavramlar sayesinde engelledik.

Yazarlar kitapta okurun dikkatini çekecek ve aynı zamanda daha önce fazla bilinmeyen ya da yanlış bilinen birçok ilginç noktaya yer vermişler. Bunlara birkaç örnek verebilir misiniz?

Gerçekten de, bazı gelişmeler bugün bilinenlerden farklı bir şekilde ortaya çıkmış veya sonuçlanmış. Örneğin, Musul petrolünün ödenme biçimiyle ilgili bölüm bunlardan biri. Bize Musul'da bir defada 500.000 sterlin aldığımız öğretili. Oysa, 1954'e kadar taksitle almışız, sonra Menderes Bağdat Paketi bağlamında Irak'la arayı sıkılaştırmak için taksitleri durdurmuş, sonra 1958 General Kasım darbesi olunca yine bizim bütçeye koymuşuz, sonunda Özal yine Irak'la arayı düzeltmek için bütçeden kaldırmış. Öte yandan, Sadabad Paketi, hep yazıldığı gibi İtalya'ya karşı yapılan bir ittifak değil, yalnızca Kürt sorunuyla ilgiliydi.